

ვალერიან მეტრეველი
გიორგი ღავითაშვილი

პოლიტიკურ და სამართლებრივ მოძღვრებათა ისტორია

(ლექციების კურსი)

გამომცემლობა „მერიდიანი“

თბილისი

1999

მისი აზრით, ხელისუფლების დანაწილება მოსახერხებელია კონსტიტუციურ მონარქიაში, სადაც საკანონმდებლო ხელისუფლება ხელთ უპყრია ხალხის წარმომადგენლობით ორგანოს, მეფეს - აღმასრულებელი ხელისუფლება, ხოლო ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს - სასამართლო ხელისუფლება. მონტესკიეს მოთხოვნა, შემოეღოთ საფრანგეთში კონსტიტუციური მონარქია და დაენაწილებინათ ხელისუფლება, ფაქტობრივად, საფრანგეთის აბსოლუტური მონარქიის უარყოფას ნიშნავდა. სწორედ აქ უნდა ვხედავდეთ მონტესკიეს პროგრესულობას. მონტესკიეს მოძღვრებამ ხელისუფლების დანაწილების თაობაზე ბევრი მიმდევარი გაიჩინა. ვოლტერი მას „გონების და თავისუფლების კოდექს“ უწოდებდა. მონტესკიეს ხელისუფლების დანაწილების თეორია აისახა საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის აქტებში 1789-1791 წლებში.

§3. რუსოს პოლიტიკურ-სამართლებრივი შეხედულებანი

მონტესკიესთან შედარებით უფრო რადიკალური პროგრმით გამოდის დიდი ფრანგი განმანათლებელი ჟან-ჟაკ რუსო (1712-1778).

ჟან-ჟაკ რუსო დაიბადა ჟენევაში - მესაათის ოჯახში. 16 წლისამ დატოვა მშობლიური ქალაქი და მრავალი წლის განმავლობაში დაეხეტებოდა შვეიცარიასა და საფრანგეთში ისე, რომ რაიმე გარკვეული სპეციალობა არ ჰქონია. სარჩოს შოულობდა სხვადასხვა გზით. იყო მუსიკოსი, მსახური, სახლის მდივანი, ნოტების გადამწერი და სხვ. რუსო გვევლინება საფრანგეთის წვრილი ბურჟუაზიის იდეოლოგად, რომლის იდეებმა დიდი როლი შეასრულეს საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის მომზადებისა თუ მიმდინარეობის პროცესში. რუსოს პირველი წარმატება მოუტანა კონკურსისათვის წარდგენილმა ნაშრომმა: „ხელს უწყობს თუ არა მეცნიერებისა და ხელოვნების აღმავლობა ჩვევების (მორალის) გაუმჯობესებას? გარდა ამისა, ცნობილია რუსოს შემდეგი შრომები „ადამიანთა შორის უთანასწორობის წარმოშობა და მათი მიზეზები“. „ახალი ელიოზა“, „ემილი ანუ აღზრდის შესახებ“ (1762). „საზოგადოებრივი ხელშეკრულება“ (1762). რუსოს შრომებში მოცემულია ფეოდალური ჩაგვრის, თვითნებობის, მეფის ხელისუფლების დესპოტიზმისა და ჩამორჩენილობის

წინააღმდეგ მგზნებარე პროტესტი.

თავის პირველ შრომაში რუსო იცავდა პარადოქსულ თეზისს: მეცნიერებასა და ხელოვნებას სარგებელი კი არ მოაქვს, არამედ რყვნის ადამიანს, ცოდნა საზიანოა, კულტურას არ მოაქვს ბედნიერება. რუსოს აზრით, ბოროტების ძირითადი წყარო სიმდიდრეა, სიმდიდრე კი ბაღებს და ავითარებს მეცნიერებასა და ხელოვნებას. რუსოს თეორიის უკან დგანან კაპიტალიზმისაგან განადგურებული ხელოსნები, წვრილი ბურჟუები, წვრილი მესაკუთრეები. რუსო აიდეალებს პატრიარქალურ ურთიერთობებს, მას აშინებს ეკონომიკური განვითარების ფართო გაქანება.

რუსოს აზრით, სახელმწიფოს წარმოშობამდე არსებობდა ადამიანთა „ბუნებრივი“ მდგომარეობა, რომელშიც ყველა ადამიანი თანასწორი იყო. ამ დროს კერძო საკუთრება და პოლიტიკური ხელისუფლება არ არსებობდა, ხოლო ადამიანი კეთილი და სამართლიანი იყო, იგი მხოლოდ პოლიტიკურმა დაწესებულებამ აქცია ბოროტ და გაუტანელ არსებად.

რუსოს აზრით, საწარმოო იარაღების გამოგონებამ და გაუმჯობესებამ გამოიწვია ადამიანთა განცალკევება. ადამიანებმა ცალკე იწყეს მიწის დამუშავება, რის შედეგადაც წარმოიშვა კერძო საკუთრება. კერძო საკუთრება საზოგადოებას ჰყოფს მდიდრებად და ღარიბებად, რომელთა შორის ბრძოლა მიმდინარეობდა, მაგრამ მათ არ გაუნადგურებიათ ერთმანეთი, არამედ შექმნეს სახელმწიფო. რუსოსათვის სახელმწიფო ადამიანთა შემოქმედების პროდუქტია. იგი ხელშეკრულების შედეგია. რუსო სვამს კითხვას. რომ უმჯობესი ხომ არ იქნებოდა ადამიანებს დაენგრიათ სახელმწიფო და დაბრუნებოდნენ ადრინდელ ოქროს საუკუნეს. ამ კითხვაზე იგი უარყოფითად პასუხობს. რუსოს აზრით, პრობლემა ის არის, რომ ადამიანებმა უნდა შექმნან ისეთი სახელმწიფო, სადაც ყველა თანასწორი იქნება. ასეთ სახელმწიფოდ რუსოს დემოკრატიული რესპუბლიკა მიაჩნია, რომელშიც კანონმდებლობას შეიმუშავებს მთელი ხალხი, და მასში გამოხატულ იქნება საერთო ნება. ასეთ კანონებს ხალხი ნებაყოფლობით შეასრულებს, რადგან მათი ნების გამოხატულებაა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რუსო სახელმწიფოს საზოგადოებრივი ხელშეკრულების პროდუქტად თვლის. აქედან გამომდინარე, მას მიზანწინააღმდეგ მიჩნია ხალხის აჯანყება ხელშეკრულების დარღვევისას, მის შეუსრულებლობისას. რუსო, როგორც საფრანგეთის წვრილი ბურ-

ეუზიის იდეოლოგი, ამართლებს საფრანგეთის ბურჟუაზიულ რევოლუციას. რუსო განუყოფელი სუვერენიტეტის მომხრეა. მისი აზრით, სახელმწიფოში სუვერენიტეტი ეკუთვნის მთელ ხალხს. იგი ეწინააღმდეგება მონტესკიეს ხელისუფლების დანაწილების საკითხში.

რუსო სახალხო წარმომადგენლობის წინააღმდეგია, ე.ი. დეპუტატების წამოყენების. მისი აზრით, თითოეული ადამიანი პირადად უნდა მონაწილეობდეს ხელისუფლების განხორციელებაში. დეპუტატების გადაწყვეტილება ხალხმა უნდა დაამტკიცოს. სახელმწიფო წყობილების მხრივ მისი იდეალია პატარა პატრიარქალური სახელმწიფო. მის პროტიპად ასახელებს ძველ ბერძნულ დემოკრატიას.

მმართველობის მიხედვით რუსო ერთმანეთისაგან არჩევს: 1) მონარქიას, სადაც ერთ პირსა აქვს ხელისუფლება; 2) არისტოკრატია, ანუ რამდენიმე პირის გამგებლობა; 3) დემოკრატია, სადაც სახელმწიფო ხელისუფლება და აღმასრულებელი ხელისუფლება ხალხს ეკუთვნის.

რუსო ოცნებობდა ისეთ საზოგადოებაზე, სადაც არ იქნებოდნენ არც მდიდრები, და არც ღარიბები, მაგრამ აქ კერძო საკუთრება შენარჩუნებული იქნებოდა, ე.ი. რუსო ფუფუნებისა და განცხრომის წინააღმდეგია. რუსო თვლიდა, რომ ამგვარი საზოგადოების მოწყობა შესაძლებელი იქნებოდა, მაგრამ ასეთი საზოგადოების მოწყობის გზებსა და საშუალებებზე მას არ მიუთითებია.

§4. შრანგი მატერიალისტების პოლიტიკური და სამართლებრივი შეხედულება

XVIII საუკუნის გამოჩენილ ფრანგ მატერიალისტთა რიცხვს მიეკუთვნებიან: ჰოლბახი, ჰელვეციუსი, დიდრო.

ჰოლ ჰოლბახი (1723-1789) დაიბადა ქალაქ ჰეიდელსჰეიმში, ბადენში, წარმოშობით გერმანელია. განათლება ბავშობიდანვე საფრანგეთში მიიღო და იქ იზრდებოდა. იქვე გაატარა ცხოვრების უმეტესი ნაწილი. მისი შეხედულებანი სახელმწიფოსა და სამართალზე ჩამოყალიბებულია ნაშრომში „ბუნების სისტემა“ და ამას გარდა, უფრო დეტალურად შემდეგ თხზულებებში: „ბუნებითი პოლიტიკა“ (1773), „საზოგადოებრივი სისტემა“ (1773), „ზოგადი მორალი“ (1776).

**XVIII საუკუნის იტალიაში პოლიტიკური და
სამართლებრივი მოქმედებები**

XVIII საუკუნის მიჯნაზე იტალიაში ორასწლიანი სოციალური სტაგნაციის შემდეგ, რაც გამოწვეული იყო იმით, რომ ქვეყანა ფაქტობრივად გადაიქცა ესპანეთის სამეფოს პროვინციად, იწყება ეკონომიკური საქმიანობისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების აქტივიზაცია. იმ პერიოდში ფორმირებადი ბურჟუაზიის იდეოლოგიები იყენებდნენ სახალხო მასების უკმაყოფილებას ფეოდალური დაწესებულებებით და კაპიტალისტური წარმოების შეუფერხებელი განვითარების პირობების შექმნას მოითხოვდნენ, თუმცა სუსტად კონსოლიდირებული იტალიური ბურჟუაზია ფეოდალურ-კლერიკალურ წრეებთან ხშირად მიდიოდა კომპრომისებზე. ამ გაორებულ პოლიტიკურ პოზიციას იზიარებდნენ იტალიელი განმანათლებლები ჯ.ვიკო და ჩ.ბეკარია.

**§1. ჯ.ვიკოს პოლიტიკური და სამართლებრივი
შეხედულებანი**

ჯამბატისტა ვიკოს (1668-1744) ისტორია ობიექტურ კანონზომიერ პროცესად მიაჩნია, რომელიც ციკლურად მიმდინარეობდა. ვიკოსათვის ისტორია არის ადამიანთა ქცევების უსასრულო მწკრივი, თუმცა ამ ქცევებს წარმართავს განგება.

ვიკო თავის ძირითად ნაშრომში „ახალი მეცნიერების დაარსება ერის ზოგადი ბუნების შესახებ“, სახელმწიფო-სამართლებრივი ინსტიტუტების ახსენისათვის ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენებას შეეცადა. მისი აზრით, განვლილი ისტორიული ციკლი შეიცავს სამ ფაზას: მისი საწყისი სტადიაა- ღვთაებრივი, ღმერთების ეპოქა. მან არ იცის სახელმწიფოებრიობა, არ იცის იურიდიული ნორმები. კანონებად აქითვლება მისტერიები და სამისნოთა წინასწარმეტყველებანი, რომლებიც ადამიანებს ღმერთების

ნებას ატყობინებენ. საზოგადოებას მართავენ ქურუმები. მატერიალური მოთხოვნები, ბრძოლა საწინააღმდეგო მისწრაფებათა შორის ამზადებს სახელმწიფოსა და კანონების წარმოშობას. სახელმწიფოს წარმოშობა ვიკოს მიხედვით განპირობებულია არა ინდივიდთა სუბიექტური განზრახულობით, არა ადამიანთა სხვადასხვაგვარი ხრიკებითა და ფანდებით, არამედ ობიექტური აუცილებლობით.

ვიკო მკაცრად აკირიტიკებს ბუნებითი სამართლის თეორიის ხელოვნურად აგებულ მსჯელობებს, კერძოდ, სახელმწიფოს წარმოშობის ხელშეკრულებით თეორიას და მსგავს აბსტრაქციებს. ვიკო არ აკავშირებს სახელმწიფოს წარმოშობას ხელშეკრულების დადებასთან. სახელმწიფოებრიობის თითოეული ფორმისათვის იგი მიუთითებს წარმოშობის საკუთარ მიზეზს.

ისტორიული ციკლის მეორე ფაზაზე, რომელსაც ვიკო გმირთა ეპოქას უწოდებს, სახელმწიფო არსებობს, როგორც არისტოკრატიის ხელისუფლება, რომელიც კარნახობს ანგარებით გაჯერებულ სამართლებრივ ნორმებს და სასტიკად, დაუნდობლად თრგუნავს პლებებს. სამართალი აქ უხეში ძალის სამართალია.

მესამე, საბოლოო ფაზა - ადამიანთა ეპოქა. მისთვის დამახასიათებელია რესპუბლიკურ-დემოკრატიული წყობილებები, ანდა წარმომადგენლობითი მონარქიები ადამიანის უფლებებითა და თავისუფლებებით, რომლებიც უზრუნველყოფენ სახალხო სუვერენიტეტს. კანონები აქ ბრძნულად და მოქნილად უთავსებენ ერთმანეთს კერძო და საერთო ინტერესებს, ადგენენ ადამიანებს შორის იურიდიულ თანასწორობას.

ჟ. ვიკო აშკარად ბურჟუაზიული საზოგადოების მომხრეა, მისი შეხედულებანი იმ პერიოდში, როდესაც კაცობრიობა ჯერ კიდევ მიემართებოდა ამ საზოგადოებისაკენ, განსაკუთრებით პროგრესული იყო.

§2. ჩ. ბეკარიას პოლიტიკური და სამართლებრივი შეხედულებანი

ჩეზარე ბეკარია (1783-1794) სისხლის სამართლის მეცნიერებაში ე.წ. კლასიკური სკოლის ფუძემდებლად ითვლება. ჟ. ვიკოსაგან განსხვავებით მან სწრაფად მოიპოვა აღიარება. იგი ავტორია ცნობილი ნაშრომისა „დანაშაულთა და სასჯელთა შესახებ“. ბეკარია ბუნებით-სამართლებრივი დოქტრინის მომხრეა. იგი თვლიდა, რომ მუდმივმა ომებმა და თვითნებობამ

ბოლოს და ბოლოს დაღალა ინდივიდები და მათ თავისუფლების გარკვეული ნაწილი გაიღეს, გაერთიანდნენ, რათა წყნარად და უშიშრად დამტკბარიყვნენ მისი დარჩენილი ნაწილით. საერთო კეთილდღეობისათვის გაღებული თავისუფლების ნაწილთა ჯამმა ერის უმაღლესი ხელისუფლება შეადგინა, რომელსაც უნდა უზრუნველყო ადამიანების ნორმალური არსებობა სამართლიანი კანონების კალთის ქვეშ, მაგრამ მშვიდობა და სამართალი არ არის, ირგვლივ ძალადობა და უუფლებობაა, რადგანაც კანონების უმრავლესობა სხვა არაფერია, თუ არა პრივილეგიები, ბეკარია, კერძოდ, აღშფოთებულია იმ მდგომარეობით, რომ ერთი და იმავე დანაშაულისათვის მდიდარი და ღარიბი სხვადასხვაგვარად ისჯება. იგი კიცხავს ყოველგვარ წოდებრივ პრივილეგიებს და აცხადებს, რომ სადაც დიდებულები და ხელისუფალნი თავს დააღწევენ უმნიშვნელო სასჯელით, ხოლო ხალხი სასჯელის მთელ სიმძიმეს განიცდის, ირღვევა ყოველგვარი წარმოდგენები სამართლიანობაზე, ვალზე და მათ ადგილს ძლიერის სამართალი იკავებს.

დანაშაულთა თავიდან აცილებისა და საზოგადოების გაჯანსაღების მიზნით ბეკარია არ გვთავაზობს ცხოვრების გარდაქმნას სრულიად ახალ პრინციპებზე. იგი საუბრობს ევროპის სამეფო ტახტებზე მსხდომ კეთილისმყოფელ მონარქებზე, რომლებიც მფარველობენ მეცნიერებას, ხელოვნებას, ცდილობენ სილატაკის აღმოფხვრას, გამოთქვამენ მოსაზრებებს საყოველთაო განათლებასა და კარგ აღზრდაზე, წერენ უბრალო, ბრძნულ კანონებს და მათ წინაშე ყველა ადამიანის თანასწორობაზე, მკაცრი კანონიერების აუცილებლობაზე და სხვა.

ბეკარია დარწმუნებულია ფეოდალური სისტემის უგუნურებაში. მისმა პროგრესულმა შეხედულებებმა სახელმწიფოსა და სამართალზე მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ევროპული ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული გარდაქმნების იდეოლოგიურ აღჭურვაში.

იდეები, გამოთქმული ნაშრომში „დანაშაულთა და სასჯელთა შესახებ“ (1764), სცილდება სისხლის სამართლებრივ პრობლემატიკას. ეს იდეები იცავენ ისეთ უნივერსალურ ღირებულებებს, როგორიცაა ადამიანის თავისუფლება, ღირსება, საზოგადოებრივი წესრიგი, რომელიც უზრუნველყოფილ უნდა იქნეს არა ზებუნებრივი და უხეში ძალით, არამედ სამართლიანი კანონებით, თვითდისციპლინითა და ინდივიდების მაღალი შეგნებით. ამით ჩეზარე ბეკარიამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ევროპული განმანათლებლობის მიერ სამართლებრივი სახელმწიფოს თეორიისა და ლიბერალიზმის პრინციპების შემუშავებაში.

პოლიტიკური და სამართლებრივი მოძღვრებანი
გერმანიაში XVIII საუკუნის დასასრულსა და
XIX საუკუნის დასაწყისში

§1. სამართლის ისტორიული სკოლა

სამართლის ისტორიული სკოლის სახელწოდებით ცნობილი მოძღვრება გერმანიაში წარმოიშვა. იგი საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის იდეების დაგმობის, მისი რეაქციულად გამოცხადების გამოხატულებას წარმოადგენდა.

მე-18 ს-ის დასასრულსა და მე-19 ს-ის დასაწყისში გერმანია თავისი ეკონომიური მდგომარეობითა და პოლიტიკური წყობით დასავლეთ ევროპის ერთ-ერთ ყველაზე ჩამორჩენილ ქვეყანას წარმოადგენდა. გერმანიაში მთელი სისრულით იყო შემონახული ფეოდალურ-ბატონყმური მეურნეობის წესი. მართალია, ამ ორი საუკუნის მიჯნაზე გერმანიაში იგრძნობოდა კაპიტალისტური წარმოების ჩასახვა და განვითარება, მაგრამ, თავისთავად ეს პროცესი ძალიან ნელა და არათანაბრად მიმდინარეობდა.

შეიძლება ითქვას, რომ გერმანიაში საწარმოო გადატრიალება მე-19 ს-ის 40-იან წლებშიც მოხდა, მაგრამ ამის შემდეგაც ქვეყანა აგრარული რჩებოდა, მოსახლეობის უმრავლესობა სოფლის მეურნეობაში იყო დასაქმებული. სწორედ ამის გამო აღნიშნული პერიოდის გერმანიის ბურჟუაზია მეტად სუსტი იყო. ისინი ვერ ბედავდნენ ფართო ეროვნული ამოცანების გადაჭრის დაყენებას და წვრილი, ადგილობრივი მნიშვნელობის ამოცანებითა და ინტერესებით კმაყოფილდებოდნენ.

გერმანია პოლიტიკური წყობით დაქუცმაცებულ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. ცენტრალური ხელისუფლება ქვეყნის დაქუცმაცებულობის

გამო შეტად სუსტი იყო, სადაც გამკებლობდნენ მთავრები და ფეოდალები. განსაკუთრებით რეაქციული იყო იმ პერიოდის გერმანული მმართველობა. ამ დროს გერმანიაში სამხედრო პირებისა და ბიუროკრატიის პოლიციური რეჟიმი სუფევდა, ხოლო გერმანიის კანონმდებლობა და სამართალი ფეოდალური ნიშნებით ხასიათდებოდა.

სამართლის ისტორიული სკოლის დამაარსებლად მიაჩნიათ გეტინგენის უნივერსიტეტის პროფესორი *გუსტავ ჰუგო* (1764-1844). თავის შრომაში „ბუნებითი სამართლის სახელმძღვანელო, როგორც დადებითი სამართლის ფილოსოფია“, ჰუგო სვამს კითხვას, თუ როგორ წარმოიქმნება სამართალი და იქვე მიუთითებს, რომ სამართალი ზემოდან რეგულირების გზით არ წარმოიქმნება, აზრს იმის შესახებ, თითქოს სამართალს ზემოდან ჩარევის გზით ქმნიან, ჰუგო „იურიდიულ ცრურწმენად“ თვლის. ჰუგოს აზრით, მარტო კანონი როდია სამართლის ერთადერთი წყარო. სამართალი წარმოიშობა არა მარტო კანონმდებლობის შედეგად, არამედ კანონმდებლის საქმიანობის გარეშეც. მაგალითად, ასე წარმოიშობა ადატობრივი სამართალი, ასე წარმოიშვა პრეტორული სამართალი და სხვ. უფრო მოგვიანებით ჰუგომ თავისი თვალსაზრისი ჩამოაყალიბა შრომაში „კანონები როდია იურიდიულ ჭეშმარიტებათა ერთადერთი წყარო“. ამ შრომაში ჰუგო ხაზგასმით მიუთითებს, რომ სამართალი ვითარდება ენასთან ერთად და ენისა და ჩვევების მსგავსად სამართალი ყალიბდება თავისთავად, ვინმეს ზემოდან ჩაურევლად.

სამართლის წარმოქმნას ჰუგო ადარებს თამაშობების წესების წარმოშობას. იგი მიუთითებს, რომ ბევრ თამაშობებში თამაშის წესები ყალიბდება მოთამაშეთა შეთანხმების გარეშე. ისინი ყალიბდება დროთა განმავლობაში სავარაუდო საკითხის ერთნაირად გადაწყვეტის გზით. მხოლოდ შემდგომ, პრაქტიკის ჩამოყალიბების შემდეგ, ღვინდება მტკიცე წესები.

ჰუგოს შეხედულებები ემსახურებოდა დაუწერელი ფეოდალური სამართლის დაცვას. იგი მიმართული იყო ბუნებითი სამართლის პროგრესულ მოთხოვნათა წინააღმდეგ.

ჰუგო მიუთითებს, რომ ხშირად კანონში რაც სწერია, ცხოვრებაში არ ხორციელდება, ე.ი. კანონის მოთხოვნა ცხოვრებაში სხვანაირად ხორციელდება. ასეთი მდგომარეობა ჰუგოს სრულიად ნორმალურად არ მიაჩნია. მას დაწერილი კანონების შემოღება აუცილებლად არ მიაჩნია,

რადგან ადამიანებმა ხშირად არ იციან და არც წაუკითხავთ კანონები, მაშინ, როდესაც ცხოვრების ფაქტობრივ წესებს თითოეული ძალიან კარგად იცნობს. ჰუგო ასაბუთებს ადათობრივი სამართლის უპირატესობას პოზიტიურ სამართალზე.

ჰუგოს მოძღვრება ყველაფერი არსებულის ამკარა აპოლოგია, ამკარა გამართლებაა. იგი მონობას იმით ამართლებს, რომ მონობა არსებობდა ათასწლობით თვით ყველაზე „განათლებულ“ ხალხებს შორისაც და მოწონებული იყო ბრძენი ადამიანის მიერ.

ჰუგოს იდეებს შემდგომი განვითარება მისცა ცნობილმა გერმანელმა ცივილისტმა, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორმა - კარლ სავინიმ (1779-1861). კარლ სავინი არის ავტორი ნ ტომიანი შრომისა „თანამედროვე რომის სამართლის სისტემა“. სავინის თავისი შეხედულებების ჩამოსაყალიბებლად ბიძგი მისცა 1814 წელს გერმანელი იურისტის ტიბოს მიერ გამოცემულმა შრომამ „ერთიანი სამოქალაქო სამართლის აუცილებლობა გერმანიისათვის“, რომელშიაც ტიბო მოითხოვდა ერთიანი გერმანული კოდექსის შექმნას, რომელიც შეცვლიდა ადათობრივ სამართალს და დაიცავდა ფეოდალურ ურთიერთობებს.

სავინი გამოვიდა ტიბოს წინააღმდეგ ბროშურით: „ჩვენი დროის მოწოდება კანონმდებლობისა და სამართალმცოდნეობისაკენ“, რომელშიაც იგი აკრიტიკებს ტიბოს და საყვედურობს, რომ მან უარყო ისტორიული წარსული, ამასთან, დააყენა საკითხი იმ იდეალური კანონმდებლობის შესამუშავებლად, რომელიც ყველასათვის სასარგებლო იქნებოდა.

სავინის აზრით, სამართალს ისევე როგორც ენას, როგორც ჩვევებს, აქვს მოცემული კონკრეტული ხალხისათვის დამახასიათებელი ნიშნები. სამართალი კანონმდებლის თვითნებობის შედეგი კი არ არის, არამედ „სახალხო სულის“ შემადგენელი პროდუქტი, ხალხის შეგნების ნაწილია.

სავინი საკანონმდებლო შემოქმედების წინააღმდეგია. ამასთან, აღნიშნავს, რომ სამართალი მუდმივად და კანონზომიერად ვითარდება, იგი არის შინაგანი ძალების მოქმედების პროდუქტი. მიუხედავად ამისა, სავინის არ შეუძლია უარყოს იურისტების როლი სამართლის დამუშავების საქმეში. სწორედ ამის გამო სამართალს ორ ნაწილად ჰყოფს: 1) ბუნებრივი სამართალი და 2) მეცნიერული სამართალი. სავინის აზრით, პირველი, ე.ი. ბუნებრივი სამართალი დამოუკიდებელია, ხოლო მეორე, ანუ მეცნიერ-

რული, გამოხატულებას პოულობს იურისტი მეცნიერების შეგნებაში. აქედან გამომდინარე, სავინი სამართალს, ერთი მხრივ, მიიჩნევს ხალხის ცხოვრების ნაწილად, ხოლო მეორე მხრივ, - როგორც განსაკუთრებულ მეცნიერებას იურისტთა ხელში.

სავინის მოძღვრება წინააღმდეგობებითაა საკვსე. მაგალითად, სამართალი მას მიაჩნია დამოუკიდებელ სუბიექტურ მოვლენად, თუმცა მისი განვითარება შეიძლება იურისტთა ჩარევის გზით, ამასთან, იურისტთა ჩარევას სამართლის გასავითარებლად სავინის არასასურველად მიაჩნია.

სამართლის ისტორიული სკოლის იდეებს იცავდა ასევე სავინის მიმდევარი გეორგ ფრიდრიხ პუხტა (1798-1846). იგი ბერლინის უნივერსიტეტში სავინთან ერთად მუშაობდა კათედრაზე. პუხტამ თავისი შეხედულებანი ჩამოაყალიბა შრომაში „ადათობრივი სამართალი“ (1828). ასევე „ინსტიტუციების კურსის“ შესავალ ნაწილში. სავინის მსგავსად პუხტაც ასაბუთებდა, რომ სამართალი ხალხის სულის პროდუქტია, „ხალხების თავისებურებანი გამოხატულებას პოულობს სამართალში ისე, როგორც ენასა და ჩვევებში“. პუხტა არ ცნობს საზოგადოების კლასობრიობას და იგი სამართალს მიიჩნევს „ხალხის საერთო შეგნების გამოვლინებას“. მისი აზრით, სამართლის ნორმა აუცილებელია იმის გამო, რომ იგი საერთო შეგნების გამოხატულებაა. ეს თვალსაზრისი მიგვანიშნებს პუხტას მიერ ადათობრივი სამართლის მოწონებაზე. მართლაც, პუხტას აზრით, ადათი, რომელსაც ყველა თავისი ნებას ასრულებს - არის სამართლის პირველი და ნამდვილი წყარო. პუხტა სამართალს განიხილავს დამოუკიდებელ მოვლენად, რომელსაც თავისი ისტორია გააჩნია.

პუხტას აზრით, სახელმწიფოც იმავე მიზეზებით წარმოიშვა როგორც სამართალი. სახელმწიფოსაც საფუძვლად უდევს „სახალხო სული“. „სახალხო სული წარმოშობს სახელმწიფოს, ისევე როგორც სამართალს“. სახელმწიფოს განვითარება სამართლის მსგავსად ხდება. საბოლოო ჯამში, სახელმწიფოსაც და სამართალსაც ღვთაებრივი წარმოშობა აქვს - დაასკვნის პუხტა.

შემდგომში მე-20 საუკუნეში, ახლებურად იქნა გამოყენებული სამართლის ისტორიული სკოლის ზოგიერთი ძირითადი დებულება, მაგ., გერმანელმა ფაშისტებმა ხელი ჩასჭიდეს ამ სკოლისათვის დამახასიათებელ ნაციონალურობას, ხოლო ამერიკელმა იურისტებმა სამართლის განსაზღვ-

რისათვის ყურადღება მიაქციეს ფაქტობრივ მდგომარეობას და არა სამართლის ნორმას.

§2. XVIII საუკუნის დასასრულისა და XIX საუკუნის დასაწყისის გერმანული იდეალიზმის წარმომადგენელთა შეხედულებანი სახელმწიფოსა და სამართალზე

მე-18 ს-ის დასასრულისა და მე-19 ს-ის დასაწყისის გერმანული იდეალიზმის წარმომადგენელთაგან სახელმწიფოსა და სამართლის შესახებ შეხედულებები მოცემულია კანტის, ფიხტესა და ჰეგელის ფილოსოფიაში.

გერმანული იდეალიზმის პოლიტიკური მიმართულება, საბოლოო ჯამში, გერმანიის ისტორიული პირობებით განისაზღვრებოდა, ამიტომ მოკლედ განვიხილოთ აღნიშნული პერიოდის გერმანიის სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიური მდგომარეობა. აღნიშნულ პერიოდში გერმანიაში კაპიტალიზმი ვითარდება, მაგრამ ბურჟუაზია ჯერ კიდევ მყარად კონსოლიდირებული კლასი არ არის. გერმანია არ წარმოადგენდა ცენტრალიზებულ სახელმწიფოს. ვაჭრები და ფაბრიკანტები ეკონომიურად დაკავშირებულნი იყვნენ ფეოდალებსა და სასახლის დიდკაცობასთან. ეს უკანასკნელნი ბურჟუაზიის ძირითად მომხმარებლებს წარმოადგენდნენ. ამ გარემოებამ განაპირობა ბურჟუაზიის დამოკიდებულება თავადაზნაურობაზე. დამდაბლებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა გერმანელი ინტელიგენციაც. გერმანელი მეცნიერები, მწერლები სასახლის კარზე მოღვაწეობდნენ და, ამდენად, მეფისა და თავადაზნაურობის ინტერესებს გამოხატავდნენ.

მე-19 საუკუნის დასაწყისში გერმანიაში შეიჭრა საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის იდეები, მაგრამ გერმანიის ბურჟუაზიის იდეოლოგთა უმრავლესობას არ მოუწონებია ეს იდეები, პირიქით, ზოგიერთი გერმანელი ბურჟუაზიული იდეოლოგი კიდევაც უარყოფდა მათ.

1) *იმანუელ კანტი (1724-1804)* მე-18 ს-ის დასასრულისა და მე-19 ს-ის დასაწყისის გერმანული იდეალიზმის ფუძემდებლად ითვლება.

კანტს გამოთქმული აქვს თავისი მოსაზრებანი საზოგადოების, სახელმ-

წიფოსა და სამართლის შესახებ.

კანტის აზრით, საზოგადოების მიზანია თავისუფლებისა და სამართლიანობის მიღწევა. ამასთან, საზოგადოებას არ შეუძლია მიიღწიოს თავისუფლებასა და სამართლიანობას რევოლუციის გზით, იგი მშვიდობიანი, ევოლუციის გზით უნდა განხორციელდეს.

კანტის აზრით, სამართლის ნორმები აბსოლუტურად დამოუკიდებელია საზოგადოების განვითარების კანონებისაგან. სამართლის ნორმები გამოხატავენ, ან წარმოადგენენ „სათანადოს“ შესრულების მოთხოვნას, მაშინ, როდესაც ბუნების კანონები გამოხატავენ აუცილებელს და რომელთა მიმართ ადამიანის ნება უძლურია.

კანტის მიხედვით სამართალი ობიექტურად წარმოადგენს გარკვეულ პირობათა ერთობლიობას, რომლის მიხედვით ერთი ადამიანის თვითნებობა შეთანხმებულ უნდა იქნეს მეორე ადამიანის თვითნებობასთან, სუბიექტურად კი სამართლის ნორმას საფუძვლად უდევს პრინციპი, რომელიც შემდეგი ფორმულით გამოიხატება: მოიქეცი ან იმოქმედე ისე, რომ შენი თვითნებობის თავისუფალი გამოვლინება შეთანხმებულ იქნეს თითოეულის თავისუფლებასთან. კანტი ერთმანეთს უპირისპირებს ლეგალურ და მორალურ ქცევებს. ლეგალურია ისეთი ქცევა, რომელიც შეთანხმებულია იურიდიულ ნორმასთან, ხოლო მორალურია ისეთი ქცევა, რომელიც მოითხოვს კანონის შესრულებას შინაგანი მოვალეობის შეგრძნების ძალით, ამიტომ კანტის მიერ სამართალი გაგებულია, როგორც ქცევების რეგულატორი, რომლისთვისაც სულ ერთია, განურჩეველია ქმედების სუბიექტური მხარე, მისი წამბიძგებელი მოტივი. სამართალისათვის დამახასიათებელია იძულება, რაც არაა დამახასიათებელი მორალისათვის. მორალის კანონები დაფუძნებულია მოვალეობის შინაგან თავისუფალ შეგნებაზე.

კანტი ერთმანეთისაგან განასხვავებს დადებით სამართალს, ბუნებით სამართალსა და სამართლიანობას. ბუნებით სამართალს კანტი თავის მხრივ ჰყოფს კერძო და საჯარო სამართლად. კერძო სამართლად კანტს მიაჩნია სამართლებრივ ურთიერთობათა ერთობლიობა ბუნებით მდგომარეობაში, სადაც ადამიანებს, როგორც ინდივიდებს ერთმანეთთან გარკვეული ურთიერთობა აქვთ. საჯარო სამართალში კანტი გულახმობს ისეთ სამართლებრივ ურთიერთობებს, რომელსაც ადგილი აქვს ადამიანთა

შორის სახელმწიფოში. საჯარო სამართლად კანტის მიაჩნია სახელმწიფო სამართალი, სისხლის სამართალი და საერთაშორისო სამართალი.

კანტის აზრით, კერძო სამართლის სფეროა „ჩემი“ და „შენი“. ამ ურთიერთობას საფუძვლად უდევს კერძო საკუთრება. კერძო სამართლის ობიექტად, კანტის აზრით, შეიძლება იყოს ნივთი, მოქმედება, ან თვით პირი, ამიტომ კერძო სამართალს კანტი ჰყოფს პიროვნულ და პიროვნულ-ნივთობრივ სამართლად.

კანტი საკუთრების შესახებ მოძღვრებაში იცავს ბურჟუაზიის სასიცოცხლო ინტერესებს. იგი ამტკიცებს, რომ სახელმწიფოში ყოველგვარი საკუთრება კერძო საკუთრებაა. კანტს დაუშვებლად მიაჩნია პრივილეგიების არსებობა საკუთრების შესაძენად, ამიტომ, მისი აზრით, სახელმწიფომ სეკულარიზაცია უნდა უყოს საეკლესიო მიწებს. ასევე არასამართლიანად მიაჩნია კანტს რაინდებისა და სამღვდელოების ორდენტა საკუთრების სახესხვაობა.

განვიხილოთ კანტის შეხედულებანი სახელმწიფოზე.

სახელმწიფო, კანტის აზრით, შეთანხმების შედეგია. ამ შეთანხმებას კანტი უწოდებს პირველად წყებით ხელშეკრულებას. სხვა ადგილზე კანტი სახელმწიფოს განმარტავს როგორც მცირე ან დიდი რიცხვის ადამიანთა გაერთიანებას სამართლის ზეგავლენით. სწორედ აქედან გამომდინარეობს კანტის სამართლებრივი სახელმწიფოს ცნება. კანტს სახელმწიფო მიაჩნია სუფთა სამართლებრივ ორგანიზაციად. სახელმწიფოს მიზანი ადამიანთა ბედნიერება კი არ არის, არამედ სამართლის იდეების ზეიმი, სახელმწიფოს შექმნა კატეგორიული იმპერატივის მოთხოვნაა.

კანტი ეთანხმება რუსოს იმაში, რომ სუვერენიტეტი ხალხს ეკუთვნის. ამასთან, კანტს მიზანშეწონილად არ მიაჩნია პოლიტიკური უფლება მიეცეს ყველას. მისი აზრით, პოლიტიკური უფლებები უნდა მიეცეს საზოგადოების „აქტიურ“ წევრებს. საზოგადოების „პასიურ“ წევრებად კანტს მიაჩნია მუშები, ხელოსნები, ქალები, შინამოსამსახურეები და სხვ.

კანტი მმართველობის ფორმების კლასიფიკაციას საფუძვლად უდებს ორ ნიშანს: 1) კანონმდებლობის შემშუშავებელ პირთა რაოდენობა და 2) სახელმწიფოში ხელისუფლების დანაწილების არსებობა თუ არარსებობა.

პირველი ნიშნის მიხედვით კანტი იძლევა მმართველობის შედეგ ფორმებს: 1) ავტოკრატია, ანუ აბსოლუტური მონარქია; 2) არისტოკრა-

ტია; 3) დემოკრატია. გარდა ამისა, კანტი მმართველობის ფორმებს ჰყოფს რესპუბლიკურ და დესპოტურ ფორმებად. რესპუბლიკაში ადგილი აქვს ხელისუფლების დანაწილებას, ხოლო დესპოტიკაში - არა.

კანტს მმართველობის საუკეთესო ფორმად მიაჩნია ავტოკრატია, ანუ აბსოლუტური მონარქია, რადგანაც იგი შედარებით მარტივია. დემოკრატია ცუდია იმით, რომ იგი მმართველობის რთული ფორმაა. კანტი მიუთითებს, რომ შესაძლებელია აბსოლუტური მონარქია გადაიზარდოს დესპოტიზმში, მაგრამ დიდსულოვან მეფეს შეუძლია ლაგამი ამოსდოს ამას და სამართლიანობა დაამყაროს. აბსოლუტური მონარქიიდან კონსტიტუციურ მონარქიაზე გადასვლა მხოლოდ რეფორმების გატარების გზით კანტს დასაშვებად მიაჩნია. სახელმწიფოს ფორმის შეცვლა რევოლუციის გზით შეუძლებელია იმის გამო, რომ სახელმწიფო წყობილება და კანონები ხელშეუხებელია. ხალხს უფლება არა აქვს წინააღმდეგობა გაუწიოს უმაღლეს ხელისუფლებას. აქ წინააღმდეგობას აქვს ადგილი იმ მხრივ, რომ კანტი ეთანხმება რუსოს, რომ სუვერენიტეტი უნდა ეკუთვნოდეს ხალხს. აქ კი მის საწინააღმდეგო მოსაზრებას ავითარებს.

სახელმწიფო, კანტის აზრით, აკანონებს საკუთრებას, მაგრამ თვით სახელმწიფო ხელისუფლებას არ შეიძლება ჰქონდეს საკუთრება, რადგან ასეთ დროს მას შეუძლია ხელში ჩაიგდოს მთელი საკუთრება და ამით მოსპოს კიდევაც იგი. საკუთრების დაცვა უნდა განახორციელოს პოლიციამ. პოლიციის მოვალეობაა არა მარტო საზოგადოებრივი წესრიგის დამყარება, არამედ საზოგადოების კეთილდღეობისადმი მუდმივი მეთვალყურეობა.

სისხლის სამართალში კანტი გვევლინება სამართლის კლასიკური სკოლის იდეების აშკარა გამომხატველად. ამ სკოლის იდეების მსგავსად კანტსაც მიაჩნია, რომ დანაშაული არის სამართლიანობის დარღვევა, ხოლო სასჯელის მიზანია სამართლიანობის აღდგენა. კანტი მიუთითებს, რომ თუ დანაშაული დაუსჯელი რჩება, მაშინ დედამიწაზე ადამიანების სიცოცხლე აღარ ღირს. სისხლის სამართლის კანონი არის კანტის კატეგორიული იმპერატივი და ამ კანონის მოთხოვნა აუცილებელია. კანტს მოჰყავს ასეთი მაგალითი: თუ რომელიმე ხალხმა, რომელიც კუნძულზე ცხოვრობს, გადაწყვიტა მიატოვოს კუნძული და სხვაგან გადავიდეს საცხოვრებლად, ამასთან, თუ ამ კუნძულზე ციხეში მოთავსებულია მკვლელი - იგი სიკვ-

დილით უნდა დაისაჯოს ხალხის წასვლამდე, რათა არავინ გაექცეს სასჯელს. აქედან დასკვნა: კანტის აზრით, ყველა დანაშაულებრივ მოქმედებას აუცილებლად უნდა შეეფარდოს სასჯელი. ამასთან, დასჯის პრინციპი უნდა იყოს დანაშაულისა და სასჯელის თანაფარდობა.

კანტს პროგრესული იდეები გააჩნია საერთაშორისო სამართლის დარგში. მაგალითად, მართლზომიერად მიაჩნია მას თავდაცვითი ომები. რადგან ამით ხალხი იცავს დამოუკიდებლობას. კანტი მოითხოვს ომის სამართლიანი წესებით წარმოებას. მას დაუშვებლად მიაჩნია ჯაშუშობა, დივერსია, ძარცვა და სხვ. ხალხი უნდა იცავდეს მშვიდობას თუ არ ხელავს ომის წარმოების აუცილებლობას. ომის მიზანი, კანტის აზრით, უნდა იყოს მშვიდობიანობის აღდგენა, რადგან კაცობრიობის მიზანი მუდმივი მშვიდობაა. თავის სტატიამში „მუდმივი მშვიდობისაკენ“ კანტმა წამოაყენა ხალხთა შორის მშვიდობის უზრუნველყოფის პროექტი, რისთვისაც, კანტის აზრით, სახელმწიფოთა შორის ჯერ უნდა დაიდოს ხელშეკრულება მშვიდობიანი თანაარსებობის ხელისშემშლელი მიზეზების აღსაკვეთად, ხოლო შემდეგ საბოლოო ხელშეკრულება, რომლითაც შეიქმნება სახელმწიფოთა კავშირი და განისაზღვრება ასეთი სახელმწიფოებრივი ფორმა.

კანტი წინადადებს იძლეოდა ჩამოეყალიბებინათ სახელმწიფოთა ფედერაცია. ამასთან, ფედერაციაში შემაჯავალ თითოეულ სახელმწიფოს უნდა ჰქონოდა რესპუბლიკური წყობა.

ამრიგად, კანტის მოძღვრებაში გამოხატულებას პოულობს ბურჟუაზიული იდეები, რომელიც ებრძვის ფეოდალურ იდეოლოგიას. მოითხოვს ფეოდალური წესწყობილების ბურჟუაზიულით შეცვლას მშვიდობიანი გზით.

2) *ფრიდრიხ ჰეგელის* (1770-1831) ფილოსოფია გერმანული იდეალიზმის უმაღლეს წერტილს წარმოადგენს.

ჰეგელის ფილოსოფიამ და მისმა მოძღვრებამ სახელმწიფოსა და სამართალზე უდიდესი გავლენა იქონია ფილოსოფიისა და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განვითარებაზე საერთოდ. ჰეგელის მოძღვრებამ ასევე უდიდესი გავლენა იქონია რუსეთშიც. რუსმა რევოლუციონერ-დემოკრატებმა ბელინსკიმ, გერცენმა, ოგარიოვმა და სხვებმა ჰეგელის ძლიერი გავლენა განიცადეს, ამასთან, უდიდესი მნიშვნელობა მიან ჰქვს მას.

ჰეგელის მოძღვრება სახელმწიფოსა და სამართალზე ჩამოყალიბდა

მამინ, როდესაც ადგილი ჰქონდა მეტად დიდ ისტორიულ მოვლენებს ევროპაში, კერძოდ, საფრანგეთის ბურჟუაზიულ რევოლუციას, მის დასრულებას ბონაპარტიზმით, ბურბონების რესტავრაციას, ე.წ. „საღვთო კავშირის“ რეაქციულ მოღვაწეობას, მაგრამ ჰეგელის მოძღვრება, ძირითადად, გერმანიის სოციალურ-პოლიტიკურმა მდგომარეობამ განაპირობა, რომლის შესახებაც ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ.

ჰეგელის შეხედულებანი საზოგადოების, სახელმწიფოსა და სამართლის შესახებ საბოლოოდ ჩამოყალიბდა 1821 წლიდან. ეს საკითხები გადმოცემულია ნაშრომში, რომელსაც შემოკლებით „სამართლის ფილოსოფია“ ეწოდება. უნდა მივუთითოთ, რომ ჰეგელის ეს ნაშრომი მისი შეხედულებების ხანგრძლივი ევოლუციის შედეგია, ევოლუცია კი იმაში მდგომარეობდა, რომ ჰეგელმა კავშირი გაწყვიტა ბუნებითი სამართლის მოძღვრებასთან ძირითად საკითხებში, ასევე კავშირი გაწყვიტა კანტისა და ფიხტეს მოძღვრებებთან სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხებში. ჰეგელი სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხებს აგებს თავის ფილოსოფიურ თეზისზე „რაც არსებულია, გონიერია და რაც გონიერია ის არსებულია“. ამ თეზისით ჰეგელმა პირი იბრუნა ბუნებითი სამართლის ძირითადი პრინციპისაგან, რომელიც ბუნებით სამართალს დადებით, ანუ არსებულ სამართალს უპირისპირებდა. ჰეგელის აზრით, სამართალი არის „თავისუფალი ნების სახეზე ყოფნა“, რომელიც მთელი რიგი აღმაავალი საფეხურების გავლის შემდეგ ხორციელდება.

პირველი საფეხური გამოხატულებას პოულობს პიროვნების მიერ ნივთის მფლობელობაში და პიროვნების სხვებთან ურთიერთობაში საკუთრების გამო ან სამართალდარღვევის გამო. ამ საფეხურს ჰეგელი უწოდებს აბსტრაქტულ სამართალს, რომელიც მოიცავს სამოქალაქო სამართლებრივი ურთიერთობის სფეროს და სისხლის სამართლის საფუძვლებს;

მეორე საფეხური წარმოადგენს პიროვნებისა და მისი ქმედების ურთიერთდამოკიდებულებას. ამ საფეხურს ჰეგელი უწოდებს მორალს. მორალი მოითხოვს სიკეთისა და ბოროტების შესახებ სუბიექტური განსჯის ობიექტურ შეფასებას. მორალი გადადის უმაღლეს საფეხურში - ზნეობაში.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნული რომ უფრო გასაგები იყოს, საჭიროა ასევე მოვყალიბოთ:

ჰეგელი ერთმანეთისაგან განასხვავებს სამართლის ცნებას ფართო და

ვიწრო გაგებით. ვიწრო გაგებით სამართალი, ანუ აბსტრაქტული სამართალი არეგულირებს ადამიანთა ურთიერთობას, ანუ მათ დამოკიდებულებას ნივთებისადმი, ხოლო სამართალი ფართო გაგებით მოიცავს საზოგადოებრივ ურთიერთობათა მთელ სფეროს. იგი მოიცავს სახელმწიფოსაც და მსოფლიო ისტორიასაც. მორალი და ზნეობა ერთმანეთს არ ემთხვევა. ჰეგელის აზრით, მორალი არის პირის მიერ სიკეთისა და ბოროტების სუბიექტური შეფასება, ხოლო ზნეობა ის წესრიგია, რომელიც მყარდება ადამიანთა სხვადასხვა ურთიერთობის შედეგად, მაგ., ოჯახში, საზოგადოებაში, სახელმწიფოში, სახელმწიფოთა შორის და სხვა.

აბსტრაქტული სამართლის შესახებ მოძღვრებაში ჰეგელი გადმოგვცემს ბურჟუაზიულ იდეებს. მაგალითად, კერძო საკუთრებას იგი ადამიანისაგან მოუწყვეტლად, განუშორებლად აცხადებს. ჰეგელი იცავდა არსებულ უთანასწორობას და მიუთითებდა, რომ ადამიანები შეიძლება მხოლოდ იურიდიულად იყვნენ თანასწორნი, ადამიანთა ფაქტობრივი უთანასწორობის მიზეზი თვით ადამიანთა შორის განსხვავებაა.

ჰეგელი ეხება სამართალდარღვევის მიზეზებს და მიუთითებს, რომ აქ კერძო ნება ეწინააღმდეგება საერთო ნებას, რითაც ირღვევა სამართალი. დანაშაული ჰეგელს უსამართლობად მიაჩნია. დანაშაული სამართლის უარყოფას წარმოადგენს და ამ უარყოფის აღდგენა ისევ სამართლის უარყოფის უარყოფით შეიძლება, ე.ი. სასჯელით. ჰეგელი სასჯელს უყურებს როგორც თვითმიზანს და უარყოფს შეხედულებას, რომლის მიხედვით სასჯელი არის დაშინება ან გამოსწორების საშუალება და სხვ. ამით ჰეგელი უარყოფს ანსელმ ფოიერბახის შეხედულებას სასჯელზე, რომ სასჯელი არის დაშინება.

ჰეგელის აზრით, სასჯელი სამაგიეროს მიზღვია. ამასთან, ჰეგელი უარყოფს ტალიონის უხემ პრინციპს, ჰეგელის აზრით, სამაგიეროს მიზღვა არ არის შურისძიება. სასჯელი ახორციელებს სამართლიანობის მოთხოვნას. სასჯელის შეფარდებას ჰეგელი აუცილებლად მოითხოვს. კიდევ მეტი, დასჯას იგი დამნაშავეს უფლებას უწოდებს, რადგან ამ უკანასკნელმა დანაშაულის სახით განახორციელა საკუთარი ნების აქტი, რომელიც უარყოფს სამართალს და რომელსაც უნდა მოჰყვეს უარყოფის უარყოფა, ე.ი. სამართლის აღდგენა სასჯელის გზით.

ჰეგელი თავის შეხედულებებში სისხლის სამართლის ისეთ კარდი-

ნალურ საკითხებს ეხება, როგორცაა ბრალი და მისი ფორმები. უპირველეს ყოვლისა, ჰეგელი ერთმანეთისაგან განასხვავებს ორი სახის ქცევას: მოქმედებას და მორალურ ქცევას. მისი აზრით, ბრალი მხოლოდ მორალურ ქცევეშია, ამიტომ ჰეგელი ლაპარაკობს მარტო ბრალის ერთ ფორმაზე, კერძოდ, განზრახვაზე და არ მოიხსენიებს გაუფრთხილებლობას.

ერთობ მოძველებულია ჰეგელის შეხედულება ქალთა მდგომარეობაზე. მაგალითად, ჰეგელი ქალის დანიშნულებად ოჯახში ყოფნას თვლის. მისი აზრით, თუ ქალი მოხვდება სახელმწიფოს სათავეში, მაშინ ამ სახელმწიფოს სამშრობოება ემუქრება. ჰეგელი მიუთითებს, რომ ქალები ფილოსოფიური მეცნიერებისათვის უვარგისნი არიან. ადარებს რა მამაკაცებსა და ქალებს, ჰეგელი მიუთითებს, რომ მათ შორის ისეთივე განსხვავებაა, რაც მცენარეებსა და ცხოველებს შორის.

ჰეგელის აზრით, სახელმწიფო არის საფუძველი როგორც ოჯახის, ასევე სამოქალაქო საზოგადოებისაც, რადგან სახელმწიფო არის მთელი, ხოლო დანარჩენი კი ნაწილებია და მთელი კი ყოველთვის უსწრებს წილადსო.

ჰეგელი კატეგორიულად უარყოფს სახელმწიფოს ბუნებით სამართლებრივ კონცეფციას. მისი აზრით, სახელმწიფო სრულიადაც არ არის ხალხის ბედნიერების, მისი ინტერესების დაცვის საშუალება. სახელმწიფო კი არ ემსახურება, არამედ მბრძანებლობს, იგი საშუალება კი არ არის, არამედ - მიზანია.

ინტერესს იწვევს ჰეგელის შეხედულებანი სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებსა და ომებზე. სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობის აუცილებლობას ჰეგელი ხედავს და თვლის მას, როგორც „მსოფლიოს სულის“ გამოვლინებას. ამასთან ერთად, ჰეგელი გამოთქვამს რეაქციულ შეხედულებებსაც. მაგ., იგი მიუთითებს, რომ ომები სასარგებლო და აუცილებელია თვით ქვეყნის შიგნით სიმშვიდისათვის. ხალხი გარეგანი თავდაცვის მიზეზით ივიწყებს ქვეყნის შიგნით რევოლუციურ მოძრაობას და, ამდენად, მყარდება მშვიდობა. ჰეგელი აკრიტიკებს კანტის „მუდმივი მშვიდობიანობის“ თეორიას. ჰეგელს არ მიაჩნია საჭიროდ, რომ შეიქმნას საერთაშორისო უშიშროების გარანტიები. მიუხედავად ამისა, ჰეგელი მოითხოვდა საერთაშორისო ხელშეკრულების დაცვასა და შესრულებას.

ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ჰეგელი აკრიტიკებდა სამართ-

ლის ისტორიულ სკოლასაც.

ჰეგელი ილაშქრებს სამართლის ისტორიული სკოლის წინააღმდეგ, რომლის მიხედვით ადათი სამართალზე წინ უნდა იდგეს. ჰეგელი მიუთითებს, რომ ადათობრივი სამართალი შემთხვევებითაა სავსე და ნაკლებადაა განსაზღვრული, მას არა აქვს ზოგადი ხასიათი. ჰეგელი აკრიტიკებს სავინის, რომელიც უარყოფდა ერთიანი გერმანული სამართლის შემუშავებას. ასეთი სამართლის შემუშავებას ჰეგელი აუცილებლობით ხსნის, მისი აზრით, ქვეყნის გამგებლები, რომლებმაც იუსტინიანეს მსგავსად თავის ხალხს დაუტოვეს, თუნდაც არასისტემატიზებული, მოუწესრიგებელი კანონები, ისინი ხალხისათვის მაინც კეთილისმოქმედი არიან. ჰეგელი გმობს ინგლისურ სამართალს, განსაკუთრებით ინგლისურ საერთო სამართალს (common law), რომელიც არევ-დარევის საფუძველია და რომელიც გზას უხსნის მოსამართლეთა თვითნებობას.

ჰეგელი ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოსა და სასამართლო საჯაროობას ემხრობა.

დაბოლოს, უნდა დავასკვნათ, რომ ჰეგელის ფილოსოფია მთელი რიგი რეაქციულ და კონსერვატიულ შეხედულებათა მიუხედავად, დიდი განძია კაცობრიობის ისტორიისათვის, როგორც ძვირფასი კულტურული მემკვიდრეობა.